

סוריה – ארוכה הדרך לגולן

מחבר: אייל זיסר

מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2023

תקציר

50 שנה לאחר מלחמת יום הכיפורים מוצאת עצמה סוריה רחוקה מן היעד של השבת הגולן לידיה יותר מכפי שהייתה אי פעם בעבר. במבט לאחור אף דומה כי המלחמה שאליה יצאה באוקטובר 1973 לא רק שלא קירבה אותה אל יעד זה, אלא אף הרחיקה אותה ממנו.

הישגיו של הצבא הסורי בימים הראשונים לקרבות תרמו אמנם לשיקום המורל הירוד ששרר בעקבות התבוסה שנחלה סוריה במלחמת ששת הימים, ובעיקר תרמו ליצירתו של מאזן אימה והרתעה בין דמשק לבין ירושלים, שהטיל את צילו על יחסי שתי המדינות לאורך שנים רבות. בכל זה היה כדי לסייע בידי חאפז אל-אסד להפוך את סוריה במהלך שנות שלטונו למדינה בעלת עוצמה, ודאי למול שכנותיה - ישראל, ירדן ולבנון.

אולם בחלוף הזמן התברר כי המלחמה לא הובילה לפריצת דרך - צבאית או מדינית - למול ישראל, וממילא לא השיבה לידי הסורים את רמת הגולן. גם מבית, בתחומי המדינה, החברה והכלכלה, קפאה סוריה על שמריה ונותרה מקובעת במדיניותה ובתפיסת עולמה - מדינה המאופיינת בפלגנות ופיצול על רקע דתי, עדתי ומעמדי ונעדרת זהות לאומית מאחדת ומלכדת. בסופו של יום קרסה סוריה במארכס 2011 אלי מלחמת אזרחים עקובה מדם.

מלחמת יום הכיפורים היא אפוא סיפור של חמצה ושל כישלון ידוע מראש; סיפור של מאמץ צבאי שהביא לסוריה הישגים משניים וחולפים, אך כזה שהעלה אותה על דרך ללא מוצא, ובכל מקרה, לא קירב אותה, כאמור, אל היעד הנכסף של השבת הגולן לידיה.

סוריה – ארוכה הדרך לגולן

אייל זיסר¹

הקדמה

שנת ה-50 למלחמת יום הכיפורים מוצאת את סוריה נתונה במשבר קיומי, שכמותו לא ידעה מאז זכתה בעצמאותה. לאורך העשור האחרון השתוללה בה מלחמת אזרחים עקובה מדם שהציבה איום לא רק על קיומו של המשטר הסורי, משטרו של בשאר אל-אסד, אלא אף על קיומה של המדינה הסורית עצמה. השליט הסורי שרד אמנם על כיסאו בזכות מעורבותן של רוסיה ושל איראן בקרבות לצידו, אלא שניצחונו התברר כ"חסר" ואף "חלול", שכן משטרו יצא מן המלחמה חלש ומותש, ולפיכך הוא מתקשה לבסס את אחיזתו במדינה ולהשיב אליה את הרגיעה.²

לאורך שנות מלחמת האזרחים הארוכות נשמר השקט השורר לאורך גבולה של סוריה עם ישראל מאז סיומה של מלחמת יום הכיפורים. אחרי הכול, כוחותיו של המשטר הסורי - אך גם קבוצות של מורדים חמושים שפעלו ברמת הגולן הסורית ולפרק זמן אף שלטו בה - לא היו מעוניינים לפתוח חזית עימות פעילה למול ישראל והעדיפו להתמקד בלחימה אלו באלו. ארגון חזבאללה הלבנוני ניסה אמנם, בשליחותו של כוח קודס של

1 פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור של אוניברסיטת תל אביב, הוא מומחה להיסטוריה המודרנית של סוריה ולבנון, הסכסוך הישראלי-ערבי והמערכת הבין-ערבית.

2 לרקע כללי על אודות המהפכה הסורית ראו: פואד עג'מי, **המרד בסוריה**, עם עובד, 2013.

משמרות המהפכה של איראן, להפר מפעם לפעם את השקט לאורך הגבול, אך הדבר לא עלה בידו.³

זיכרון מלחמת יום הכיפורים, וליתר דיוק לקחי המלחמה שנצרכו עמוק בתודעתם של הסורים וגם בתודעתה של ישראל - לא עוד מלחמה, ובמילים אחרות, מחויבות ואף מאמץ למנוע הידרדרות לעימות מחודש בין שתי המדינות - זיכרון זה השתמר אפוא באופן מפתיע דווקא לאורך הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן. כל זאת, בשעה שבסוריה השתוללה מלחמת אזרחים מדממת והרסנית יותר מכל מלחמות העבר שניהלו ביניהן שתי המדינות.

בכל זה היה כדי לתרום לקיבועו של הסטטוס קוו בין שתי המדינות, ולמותר לציין שגם את אחיזתה של ישראל ברמת הגולן - ההיפך הגמור ממה שביקשה סוריה להשיג כשיצאה למלחמה באוקטובר 1973. וכך, 50 שנה לאחר מלחמת יום הכיפורים נמצאת סוריה רחוקה מהשבת הגולן לידיה יותר משהייתה אי-פעם. במבט לאחור דומה כי מלחמה זו, אליה יצאה סוריה באוקטובר 1973, לא רק שלא קירבה אותה אל יעד זה אלא אף הרחיקה אותה ממנו.

אין פלא כי במהלך השנים הייתה מלחמת יום הכיפורים לזיכרון רחוק ואף עמום ושנוי במחלוקת בעבור הסורים; ובכל מקרה, זיכרון נעדר כל רלוונטיות למציאות הסורית של ימינו. תרמה לכך בלא ספק העובדה שכמעט לא פורסמו בה ספרי זיכרונות או ספרות מחקר על אודות המלחמה, להבדיל מפרסומים או שידורי תעמולה בתקשורת הסורית הרשמית, ואפשר שהדבר נבע מהנחיה מלמעלה, עוד מימיו של חאפז אל-אסד, שלא לעסוק במלחמה ולא לכתוב עליה.⁴

אמת, הישגיו של הצבא הסורי בימים הראשונים לקרבות תרמו לשיקום המורל הירוד בשל התבוסה שנחלה סוריה במלחמת ששת הימים, כמו גם ליצירתו של מאזן אימה והרתעה בין דמשק לבין ירושלים. בכל זה היה כדי להקרין על מעמדה של סוריה מבית ומחוץ ולסייע בידי חאפז אל-אסד להפוך את סוריה במהלך שנות השבעים והשמונים למעצמה אזורית.

3 ראו: אייל זיסר, **סוריה במלחמה: עלייתה ונפילתה של המהפכה הסורית**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ומערכות, 2020, עמ' 323-374.

4 **ריאיון עם פטריק סיל**, תל אביב, 23 ביוני 1999 (להלן: **ריאיון פטריק סיל**).

נשיא סוריה, חאפז אל-אסד (מימין), ושר ההגנה, מוצטפא טלאס (במרכז), בחזית הגולן במלחמת יום הכיפורים (באדיבות The Online Museum of Syrian History).

אך בחלוף הזמן התברר כי המלחמה לא הובילה לפריצת דרך - צבאית או מדינית - למול ישראל, למעט השבת העיר קוניטרה לידי הסורים כחלק מההסכם להפרדת כוחות שעליו חתמה עם ישראל במאי 1974 ואשר הביא את מלחמת יום הכיפורים לסיומה המעשי גם בחזית הגולן. פריצת דרך לא התחוללה גם מבית, בתחומי המדינה, החברה והכלכלה. המלחמה לא היוותה נדבך בבניינה של סוריה החדשה כפי שאולי קיווה שליטה כשיצא למערכה. תחת זאת היא נותרה במקומה, מקובעת במדיניותה ובתפיסת עולמה - מדינה המאופיינת בפלגנות ובפיצול על רקע דתי, עדתי ומעמדי ונעדרת זהות לאומית מאחדת ומלכדת. כל אלו תרמו בסופה של דרך לפרוץ מלחמת האזרחים במארס 2011, שהמיטה אסון על המדינה הסורית ועל ועל תושביה.

את תחושת הכישלון וההחמצה הזו, לצד התנערות מאחריות והטלתה על האחר (בהקשר זה דווקא על מצרים, שבשיתוף פעולה עימה יצאה סוריה למלחמה) היטיב לבטא פטריק סיל, מקורבו של הנשיא הסורי, בביוגרפיה

שחיבר אודותיו בשנות השמונים: "אמנם אסד לא ידע את הדבר, אך המבצע שפתח בו עם סאדאת היה פגום מלכתחילה שכן מאחורי החזית המרשימה של שיתוף פעולה לא שררה אחדות דעים. אל שרטון נסתר זה עתידות היו להתנפץ תקוותיהם הגדולות של הערבים".⁵

מלחמת יום הכיפורים היא אפוא סיפור של החמצה ושל כישלון ידוע מראש, סיפור של מאמץ צבאי, העזה ואף הקרבה של חיילי הצבא הסורי ומפקדיו, אשר העלה את סוריה על דרך ללא מוצא, ושמא על דרך לשום מקום.

בין יוני לאוקטובר - הדרך למלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים מהווה חוליה נוספת בשרשרת של סכסוך דמים מתמשך בין ישראל לשכנותיה הערביות שהחל שנים רבות לפני הקמתה במאי 1948. אולם מקורותיה של המלחמה נעוצים במלחמת ששת הימים, ביוני 1967, שבמהלכה כבשה ישראל את רמת הגולן מידיה של דמשק, את הגדה המערבית מידי ממלכת ירדן ואת רצועת עזה וחצי האי סיני מידיה של מצרים.

מלחמה ביוני - הספירה לאחור לקראת פרוץ מלחמת ששת הימים החלה עם עלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון בסוריה במארכס 1963, שכן זו הובילה להידרדרות ביחסיה של ישראל עם שכנותיה הערביות, ובראשן סוריה. מגמה זו גברה בעקבות הפיכת הנאר-בעת' בפברואר 1966, לאחר שחבורה של קציני צבא צעירים שנמנו עם הפלג השמאלי רדיקלי במפלגת הבעת' השלטת תפסה את השלטון בדמשק.⁶ חבורה זו נתקלה בהתנגדות נרחבת מבית לשלטונה, וקודם לכול לדרכה בתחומי החברה והכלכלה. בנוסף פרצו בין חבריה מאבקי כוח על השליטה בצבא ובמדינה.

מטעמים אלו - אך גם מכיוון שזו הייתה בסופו של דבר תפיסתם האידיאולוגית, הטיפו שליטיה של סוריה לעימות עם ישראל, פעלו להטות את מקורות נהר הירדן כדי למנוע את מימיו מישראל, יזמות תקריות באזורים המפורזים שלאורך הגבול שבין שתי המדינות, ולבסוף עודדו ואף יזמו

5 פטריק סיל, **אסד: המאבק על המזרח התיכון**, מערכות, 1993, עמ' 198 (להלן: סיל, **אסד**).

6 ראו עוד:

Itamar Rabinovich, *Syria under the Bath, 1963-1966*, Jerusalem: Israel Universities Press, 1972

פעולות הטרור של ארגון פת"ח, שקם בחסותם בדמשק עוד בינואר 1965.⁷ אפשר שהסורים לא ביקשו מלחמה כוללת עם ישראל, אבל התנהלותם - התנהלות רדיקלית וחסרת אחריות - חוללה כדור שלג שהביא לפרוץ משבר מאי 1967, לאחר שהסובייטים העבירו לידי הערבים התרעה בדבר כוונתה כביכול של ישראל לתקוף את סוריה. הנשיא המצרי, גמאל עבד אל-נאצר - שכבר בנובמבר 1966 חתם על חוזה הגנה שבו התחייב לתאם עמדות ומהלכים מדיניים וצבאיים עם הסורים ולהגיש להם סיוע במקרה של מתקפה ישראלית - מיהר להכניס את כוחותיו לחצי האי סיני, הורה על סילוק כוח המשקיפים של האו"ם מגבול רצועת עזה ומשרם א־שיח' וסגר את מצרי טיראן בפני שיט ישראלי.⁸ ספק אם הוא ביקש אחר מלחמה עם ישראל, אך יש להניח כי האמין שהיא תירתע מפניו, וכי מהלכיו יעניקו לו רווחים תעמולתיים ופוליטיים למול יריביו בעולם הערבי. הוא הסלים את מהלכיו משום שקרא את היסוסיה של ישראל לפעול נגדו כחולשה, ובכך הפך את המלחמה לבלתי נמנעת. שהרי ישראל מצאה עצמה כשגבה אל הקיר ויצאה למתקפת מנע מקדימה, שנועדה להסיר את האיום המצרי על גבולה הדרומי.⁹

לאחר שישראל תקפה את ריכוזי הכוחות המצריים בחזית הדרום, הצטרפה עד מהרה גם ירדן לקרבות. אלא שדווקא הסורים ניסו להלך בין הטיפות בתקווה שהסערה המשתוללת תפסח עליהם. הם הקפידו לשמור על פרופיל נמוך לאורך גבולם עם ישראל, ולמעשה נקטו בימים הראשונים למלחמה מדיניות של "שב ואל תעשה והמתן לבאות" בציפייה זהירה לתוצאות הקרבות בזירות האחרות. מהלכיהם הצבאיים לאורך החזית, שכללו התקפות מוגבלות ומקומיות על עמדות ישראליות לאורך הגבול, בוצעו ככל הנראה בשל רצונם להפגין פעלתנות ובכך ליצור לעצמם אליבי לנוכח הלחץ שהפעילה עליהם מצרים למלא את חלקם בהסכם ההגנה

7 Fred H. Lawson, *Why Syria Goes to War, Thirty Years of Confrontation*, Ithaca: Cornell University Press, 1996; Yaacov Bar-Siman-Tov, *Linkage Politics in the Middle East, Syria Between Domestic and External Conflict, 1961-1970*, Boulder, Colorado: Westview Press., 1983

8 ראו: אייל זיסר, "בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה", **עינים בתקומת ישראל**, כרך 8, 1998, עמ' 205-252.

9 ראו עוד: מיכאל אורן, **שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את המזרח התיכון**, כנרת זמורה ודביר, 2017.

בין שתי המדינות. בסיכום שפרסמה המחלקה להיסטוריה בצה"ל לאחר המלחמה נכתב: "כשפרצה המלחמה ב-5 ביוני, לא הצטרפה אליה סוריה בפועל. היו אמנם תקיפות מטוסים סוריים, הונחתה אש ארטילרית, ואפילו נעשה ניסיון סורי לתקוף בגזרת הדרדרה. אך פעולות אלו לא היו בבחינת פתיחה ממשית במלחמה, ולכן גם לא חייבו את צה"ל להיכנס ללחימה"¹⁰.

אלא שבישראל נפל הפור, וגבר קולם של אלו שקראו שלא להניח לסורים להתחמק מאחריותם לדרדור האזור למלחמה, ולא להותירם בעמדותיהם במרומי הגולן מהן הפגינו את היישובים הישראליים שלמרגלות הרמה. וכך, ב-9 ביוני 1967 עלה צה"ל אל רמת הגולן וכבש אותה לאחר שמוטט את המערך הצבאי הסורי שניצב מולו.¹¹

עבור חאפז אל-אסד - שעשה אז את צעדיו הראשונים אל הצמרת בהיותו שר ההגנה במשטר הבעתי - הייתה המלחמה "טבילת אש" ראשונה. למותר לציין שחלק מן האשמה לתבוסה גולגל לפתחו; למשל אחריותו לשידור ההודעה ברדיו דמשק על נפילת העיר קוניטרה, בירת הגולן, ששעות בטרם הגיעו אליה כוחות צה"ל. הביוגרף שלו, פטריק סיל, מעיד:¹²

קשה להפריז בחשיבות רגע זה של חורבן לאומי בקריירה של אסד. אין כל ספק שהמפלה הייתה נקודת המפנה המכריעה בחייו: היא דחפה אותו לבגרות פוליטית ועודדה את שאיפתו לשלוט בסוריה המשוחררת מכבלי החברים והיריבים שלדעתו הוליכו את המדינה לעברי פי פחת [...] [בעקבות המלחמה] הפך הדחף להלחם סיבוב נוסף לאובססיה שלו. הוא השתוקק למחות את כתם התבוסה שפגע בו אישית עמוקות, להשיב את תחושת הביטחון של כוחותיו, להחזיר את האדמה, ולהראות לעולם כי בהינתן ההזדמנות ינהגו הערבים באורח מעורר כבוד.

10 **במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים**, ביוני 1997, עמ' 67.

11 ראו: חנוך ברטוב, **דדו: 48 שנה ועוד 20 יום**, מעריב, 1978, עמ' 131-148 (להלן: ברטוב, **דדו**); מתי גרינברג, "מצפון תיפתח הרעה", בתוך: חגי גולן ושאול שי (עורכים), **נחשונים: 40 שנה למלחמת ששת הימים**, מערכות, 2007. עוד על רמת הגולן במלחמה ולאחריה ראו: יגאל קיפניס, **ההר שהיה כמפלצת: הגולן בין סוריה וישראל**, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, 2009; מתתיהו מייזל, **המערכה על הגולן, יוני 1967**, מערכות, 2001.

12 סיל, **אסד**, עמ' 150.

ועוד מעיד סיל כי "המלחמה שכנעה אותו (את אסד) שהתרחבות טריטוריאלית טבועה בעצם אופייה של ישראל ושיידרש מאמץ ערבי אדיר כדי לבלום אותה".¹³

עלייתו של האפז אל-אסד לשלטון בדמשק

בנובמבר 1970 חולל האפז אל-אסד הפיכה צבאית ("תנועת התיקונים") ותפס את השלטון במדינה. עלייתו לשלטון היוותה נקודת ציון חשובה בתולדותיה של סוריה, וכמובן גם בדרכה למלחמת יום הכיפורים. אסד הצליח לבסס את משטרו ולהעניק לסוריה יציבות שכמותה לא ידעה מאז זכתה לעצמאותה ואשר איפשרה לו להפנות את מבטו מבעיות הפנים וממאבקי הכוח בתוככי המשטר אל סביבתה המיידית של סוריה, בראש ובראשונה לשאלת הסכסוך עם ישראל. לזמן קצר נדמה היה כי הסתיים "המאבק על סוריה" שליווה מדינה זו מאז קמה. מאבק זה על השליטה במדינה ועל דרכה התנהל בין כוחות חברתיים ואידאולוגיים וגם בין בני עדות המיעוט במדינה - העלווים, הנוצרים והדרוזים - לבין הרוב הסוני, ובין בני הכפר והפריפריה לבין תושבי הערים הגדולות, ובו נעוצים חוסר היציבות והחולשה שהפגינה המדינה הסורית בעשורים הראשונים לקיומה.

אסד, שהיה מפקדו של הצבא הסורי ואשר ממנו שאב את כוחו הפוליטי, העניק עדיפות עליונה לשיקומו של הצבא לאחר התבוסה שספג במלחמת ששת הימים. ברור כי לנגד עיניו עמדו גם שיקולים פוליטיים שעניינם חיזוק בסיס התמיכה העיקרי מבית שעליו נשען משטרו; אבל לצד זאת אין להתעלם ממרכזיותה של שאלת הסכסוך עם ישראל בעיניו, ונראה שגם בסדר היום הציבורי בסוריה של אותן שנים. סיל מעיד בביוגרפיה של אסד כי על בסיס ניסיונו האישי במלחמת ששת הימים ראה הנשיא הסורי בישראל משום איום על משטרו ועל סוריה בכלל. מכאן מסקנתו, לפיה יש לפעול לחיזוק כוחו של הצבא ולצד זאת לכוון חזית ערבית מאוחדת, שתאפשר לערבים להתמודד יחדיו עם ישראל בשדה הקרב;¹⁴ בבחינת ניצניה של תפיסת האיזון האסטרטגי שאותה הוא עתיד לאמץ באמצע שנות השמונים ואשר עניינה הוא ההכרח להגיע לאיזון כוחות עם ישראל, שיאפשר לסוריה להתייצב מולה לבדה, ובסופו של יום אף להכריעה בקרב.

13 שם, עמ' 187.

14 שם, עמ' 150.

יחסי ישראל-סוריה בעקבות מלחמת ששת הימים

עלייתו של האפז אל-אסד לשלטון בדמשק באה בשעה שהתחולל מפנה בגישתו של העולם הערבי לשאלת הסכסוך עם ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים. מלחמה זו היוותה קו פרשת מים בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי, שכן היא שפרצה את הדרך להתפייסות ולשלום בין הצדדים, הגם שלשם כך נדרשה עוד מלחמה אחת - מלחמת יום הכיפורים.

עד למלחמת ששת הימים דבקו שליטי ערב במדיניות שעיקרה לא שלום אך גם לא מלחמה, היינו - שימור מצב של עוינות ואיבה תוך כדי מאמץ להימנע מלהידרדר לעימות. מדיניות זו נראתה לאורך שנות החמישים והשישים כרע במיעוטו, שכן השליטים הערבים הכירו בחוסר יכולתם להכריע את ישראל בקרב; אך בה בעת הם נעדרו רצון וגם יכולת להתקדם למולה בדרך השלום. אלא שבעקבות מלחמת ששת הימים נוסף לסכסוך הישראלי-ערבי מרכיב חדש - השטחים הערביים שכבשה ישראל בשנת 1967. אובדן חצי האי סיני, הגדה המערבית ואף רמת הגולן (להבדיל משטחי ארץ ישראל שאבדו בשנת 1948) חייב מענה לנוכח הביקורת שהטיחה דעת הקהל הערבית במשטרים במדינות שאיבדו שטחים אלו לישראל ועל שאינם עושים דבר כדי להשיבם לידיהם. לערבים התברר אפוא, כי אם ברצונם להחזיר לידיהם את השטחים שאיבדו ביוני 1967 עליהם לפתוח עם ישראל במשא ומתן מדיני, גם אם עקיף, ולנסות להגיע עימה להסדר, גם אם לא הסכם שלום. הכרה זו הבשילה תחילה במצרים ובירדן, והיא זו שטמנה, כאמור, את הזרעים לתהליך השלום הישראלי-מצרי, שהוביל לחתימה על הסכם השלום בין שתי המדינות בשנת 1979.¹⁵

אלא שבניגוד למצרים נותרה סוריה בשלה והוסיפה לדבוק בתפיסה הרואה במרכיביו השונים של הסכסוך עם ישראל - המרכיב הפלסטיני, שעניינו השטח שעליו קמה ישראל במאי 1948, ושאלת השטחים שכבשה ביוני 1967 - מקשה אחת. וזו עתידה, כך בעיני דמשק, למצוא את פתרונה רק כאשר ימצא פתרון כולל לסכסוך; היינו רק כאשר ישראל תוכרע צבאית בשדה הקרב.

דומה כי בשונה ממצרים לא חשה ההנהגה הסורית דחיפות וגם לא לחץ מצד דעת הקהל הסורית לעשות כל שלאל ידה כדי להשיב את רמת הגולן לידיה. מכאן, שהייתה נכונה לדבוק בסטטוס קוו שהתאפיין בהיעדר

15 ראו עוד: יגאל קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, דביר, 2022.

עימות כולל עם ישראל אך גם בהיעדרן של התפייסות וכריתת שלום, גם אם משמעות הדבר הייתה ויתור בפועל על הסיכוי להחזיר לידיה את הגולן.

סוריה החרימה אפוא את דיוני ועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בחרטום באוגוסט 1967 לדיון בתוצאות המלחמה, מחשש כי זו תעניק אור ירוק לפתיחת תהליך של הידברות עם ישראל. היא אף דחתה מכול וכול את החלטת מועצת הביטחון 242 של האו"ם, שקראה להשבת השטחים שכבשה ישראל בתמורה לכינון שלום במזרח התיכון; וממילא היא דבקה בעמדתה ולפיה "המאבק המזוין הנו הדרך היחידה להשיב את האדמות הערביות, וכי מאבק מזוין זה יש לנהל באמצעות פעולות גרילה ועל-פי האסטרטגיה של מלחמת השחרור העממית".¹⁶ גם כשעלה חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק והיה נכון להפגין לכאורה פרגמטיות ומתינות, היו לאלו מגבלות ברורות. אסד היה נכון, למשל, לקבל במאסר 1972 את החלטה 242 של מועצת הביטחון, אך זאת בהסתייגות שאין בכך משום הכרה בישראל או ביטוי לנכונותו לכונן עימה יחסי שלום.¹⁷

כל אלה השליכו כמובן על דרכן של סוריה ומצרים - יחדיו וכל אחת מהן לחד - אלי מלחמת יום הכיפורים. שהרי מצרים עלתה בעקבות מלחמת ששת הימים, גם אם באופן מהוסס ומוגבל, על נתיב שעתידי להוביל אותה לחתימה על הסכם השלום עם ישראל במאסר 1979. ממילא היא ראתה במלחמת יום הכיפורים בבחינת תחנה הכרחית בדרך, שסופה התפייסות עם ישראל. הסורים, מצידם, בחרו לדבוק בדרך המאבק עד חורמה בישראל, דרך נעדרת יעד מדיני. זו עתידה אמנם להובילם מיוני 1967 אל מלחמת יום הכיפורים, אך בסופו של יום התבררה כדרך ללא מוצא.

כך או כך, השלום בין ישראל לערבים התמהמה, שהרי עם סיומה של מלחמת ששת הימים מצאו עצמן ישראל ומדינות העימות הערביות במלחמת התשה לאורך חזיתות הקרב השונות.

¹⁶ החלטת הוועידה השנתית של מפלגת הבעת' בספטמבר 1968, **אלי-בעת'** (דמשק), 17 בספטמבר 1968, מובאת גם בתוך:

Daniel Dishon (ed.), *Middle East Record*, 1967 (Piscataway, New Jersey: Transaction Publishers, 1971), pp. 719-720.

¹⁷ Itamar Rabinovich, "Continuity and Change in the Ba'ath Regime in Syria", in Itamar Rabinovich with Haim Shaked (eds.) *From June to October: The Middle East between 1967 and 1973* Piscataway, New Jersey: Transaction Books, 1978, pp. 183-192.

מלחמת ההתשה בחזית רמת הגולן

בחזית המצרית החלה מלחמת ההתשה עם סיומה של מלחמת ששת הימים ונמשכה עד להשגתה של הפסקת אש בין שתי המדינות באוגוסט 1970. לעומת זאת, בחזית הסורית נמשכה המלחמה, הגם שבעצימות נמוכה, עד סמוך לפרוץ מלחמת יום הכיפורים. מדובר היה בעיקר בתקריות ירי, הפגזות ארטילריה ואף חדירות לשטח ישראל של ארגוני המחבלים, אך לעיתים גם של יחידות של הצבא, בניסיון להציב מארבים לסיורים ואף לתקוף עמדות של צה"ל לאורך הגבול.

ראוי להזכיר כי דווקא בשנים הראשונות שלאחר מלחמת ששת הימים הייתה החזית הסורית שקטה יחסית. זאת בעיקר בשל חולשתו של הצבא הסורי שנזקק לאורך נשימה כדי לשקם עצמו בעקבות התבוסה שנחל במלחמה, אך גם מכיוון שההנהגה הצבאית הסורית הייתה שקועה במאבקי כוח מבית על השליטה במדינה.

החל בשנת 1968 נאחזו ארגוני המחבלים בהר דב, במשולש הגבולות שבין ישראל, סוריה ולבנון, אזור שזכה לימים לכינוי "פתחלנד". הם יצאו ממנו, בעידוד ובסיוע של הסורים, לפיגועים בשטח ישראל שכללו ירי לעבר סיורים צבאיים וכלי רכב אזרחיים ושיגור מטל"רים. בתגובה השתלט צה"ל על מרחב הר דב. החל בשנת 1969 התרבו תקיפות של ארגוני המחבלים ובראשם ארגון א-צאעיקה הפרו-סורי גם לאורך קו החזית ברמת הגולן. לצד זאת התחיל הצבא הסורי להפגיז מחנות של צה"ל ויישובים ברמת הגולן, ואף ניסה להניח מארבים לסיורים של צה"ל ולתקוף עמדות צבאיות לאורך הגבול.¹⁸

כל אלו הובילו לשגרה של ימי קרב, שבמהלכם תקף צה"ל את עמדות הצבא הסורי לאורך החזית ובעומק סוריה. אחד משיאיו של עימות מתמשך זה הייתה "מלחמת שלושת הימים", בין 24 ל-26 ביוני 1970 - שלושה ימי לחימה בין צבא סוריה לצה"ל לאורך הגבול ברמת הגולן ובעומק סוריה. סבב עימות זה החל משפתחו הסורים בערב 24 ביוני 1970 בהפגזה לכל אורך החזית בגולן, ובחסותה ניסו לתקוף מוצבי חי"ר ישראלים בחזית. בתגובה יצא צה"ל ב-25 ביוני למבצע "קיתון 10", שבמהלכו הותקפו והושמדו חמישה מוצבי קו סוריים בחזית הגולן והופצו מחנות צבא בעומק הסורי.¹⁹

18 ראו: דני אשר (עורך), **הסורים על הגדרות: פיקוד הצפון במלחמת יום הכיפורים**, מערכות, 2008, עמ' 15-22.

19 אשר, **הסורים על הגדרות'** עמ' 21-22.

רק בראשית שנת 1973 הסתמנה רגיעה יחסית בחזית; אפשר שבשל רצונם של הסורים למקד עצמם בהכנות למלחמה ההולכת וקרבה. בישראל נטו לפרש את השקט היחסי "בהיענות של חאפז אל-אסד ללחץ הצבאי שהפעילה עליו ישראל במטרה להניאו לצמצם את תמיכתו בטרור הפלסטיני ולהפסיק פעולות חבלה משטחה של סוריה". ממילא העריכו בישראל, כי "השקט בגבול עם סוריה הוא תוצר של הכרת דמשק בחולשתה הבסיסית מול ישראל".²⁰ ועם זאת ערב המלחמה, ב-13 בספטמבר 1973, התחולל קרב אווירי לאורך החוף הסורי ובמהלכו הופלו 12 מטוסים סוריים לאחר שניסו ליירט גיחת צילום ישראלית באזור.

בשגרת הלחימה באותן שנים, שגרה של ימי קרב, היה כדי לקבע דפוס חשיבה בישראל באשר לאופי העימות הצפוי לפרוץ בין שתי המדינות אם יחדשו הסורים את האש בחזית הגולן. פיקוד הצפון נערך אמנם למן סיומה של מלחמת ששת הימים לאפשרות של מלחמה כוללת לאורך החזית או של מחטף סורי לשטח ישראל, אבל נראה כי גם אלו שסברו ערב מלחמת יום הכיפורים כי יש ממש במידע המתריע על כוונות הסורים שהצטבר באותם ימים על שולחן אמ"ן, הניחו כי מדובר יהיה בימי קרב דוגמת אלו שידע גבול הצפון באותן שנים. מכאן ההפתעה כשפתחו הסורים בצהרי 6 באוקטובר 1973 במלחמה כוללת.²¹

בניין הכוח של הצבא הסורי

בראיתו של אסד היה העימות שניהל צבאו לאורך קו הגבול עם ישראל באותן שנים משני למהלך של חיזוק כוחו של הצבא הסורי לקראת יום פקודה, כשישוב וימצא את עצמו במערכה כוללת למול ישראל. אכן, בשש השנים שמאז מלחמת ששת הימים, וביתר שאת מאז עלייתו של אסד לשלטון בסוריה בנובמבר 1970 ועד למלחמת יום הכיפורים כמעט ושולש כוחו של הצבא הסורי מכ-50 אלף לכדי 170 אלף חיילים. הוקמו חמש דיוויזיות שנפרסו בין הגבול ברמת הגולן לאזור דמשק, וכן התעצם מאוד מערך הארטילריה, נרכשו טילי קרקע-קרקע מדגם פרוג לטווח של כ-70 ק"מ, ובנוסף הוקם מערך הגנה אווירית (הגנ"א) שכלל סוללות טילי אָס-

20 אורי בר יוסף, **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, זמורה ביתן, 2001, עמ' 164-165 (להלן: בר יוסף, **הצופה שנרדם**).

21 ראו: **ריאיון עם אריה שלו**, ראש מחלקת המחקר באמ"ן, תל אביב, 7 בספטמבר 1997 (להלן: **ריאיון אריה שלו**).

אֵי-וֹאֶסְ-אֵי-3. ערב המלחמה נוספו לאלו גם סוללות טילי קרקע-אוויר
ניידות מדגם אֶסְ-אֵי-6.²²

אולם למרות התעצמות כוחו של צבאם, היה ברור לסורים כי אין בידם
להילחם לבדם בישראל, וכי כבעבר הם זקוקים לשותפות עם מצרים,
האחות הערבייה הגדולה, כדי לצאת למערכה. למותר לציין שגם עבור
מצרים הייתה שותפות כזו תנאי הכרחי ליציאה למלחמה בישראל.

מצרים וסוריה - סיפורה של ברית אינטרסים

בדרך למלחמה היה על שתי המדינות להתגבר על משקעי העבר, שהרי
היחסים ביניהן אופיינו מאז ומעולם במתח, חשדנות ואף חוסר אמון, פרי
שורה של אירועים מן העבר הקרוב והרחוק אשר הטילו עליהם צל כבד. בהם
נכללו אפיזודת קע"ם (הקהילייה הערבית המאוחדת) - האיחוד המצרי-
סורי שכפו הסורים על נאצר בפברואר 1958 ואשר ממנו פרשו בספטמבר
1961; פרשיית שיחות האיחוד המשולש - הניסיון הכושל להביא לאיחוד
מצרי-סורי-עיראקי בעקבות הפיכת הבעת' בעיראק ב-8 בפברואר 1963
וזו בסוריה ב-8 במארכ 1963, שהוביל לפרוץ מלחמת תעמולה חריפה בין
משטר הבעת' הסורי לבין נאצר; ולבסוף, התנהלותה של סוריה ערב מלחמת
ששת הימים ובמהלכה.²³ מעבר לכל אלה ראוי להדגיש את חוסר השיוויון
הבסיסי שבצילו התנהלו יחסי שתי המדינות. מחד גיסא, מצרים - מדינת
לאום איתנה ובוטחת בעצמה, ובה חברה הומוגנית המפגינה לכידות ויותר
מכול, מדינה בעלת מסורת של שלטון מרכזי רב עוצמה; מאידך גיסא,
סוריה - מדינה חלשה ונעדרת יציבות, ובה חברה הטרוגנית המאופיינת
בפלגנות על רקע דתי, עדתי ומעמדי.

עלייתם לשלטון של אנואר א-סאדאת במצרים בספטמבר 1970 בעקבות
מותו של גמאל עבד אל-נאצר ושל חאפז אל-אסד בנובמבר 1970 בסוריה,
איפשרה לשתיים לפתוח דף חדש ביחסים ביניהן. בשורה של פגישות שקיימו
ביניהם כבר בראשית שנת 1971 הגיעו אסד וסאדאת להסכמה עקרונית
בדבר ההכרח ביציאה משותפת למלחמה בישראל. הסכמה זו עלתה בקנה

22 ראו: אשר, **הסורים על הגדות**, עמ' 22-27.

23 על יחסי סוריה ומצרים במלחמת ששת הימים ראו: אייל זיסר, "בין ישראל לסוריה - מלחמת ששת
הימים ולאחריה". **עיונים בתקומת ישראל**, עמ' 205-252; על פרשיית איחוד הקע"ם ראו:
Elie Podeh, *The Decline of Arab Unity, the Rise and Fall of the United Arab Republic*,
Brighton: Sussex Academic Press, 1999.

אחד עם תפיסתו האסטרטגית של סאדאת, וגם של אסד, כי רק מהלך צבאי יחלץ את האזור מן הסטטוס קוו. אלא שאסד האמין כי במהלך צבאי לבדו יהיה די להשיב לידי את רמת הגולן, בשעה שבעיני סאדאת נועד מהלך זה להניע תהליך מדיני שבו ראה דרך מועדפת, ואולי אף יחידה, להשיב לארצו את האדמות שאבדו לה במלחמת ששת הימים.

הסורים הציגו כמובן את אסד כמי שהעלה את רעיון היציאה המשותפת למלחמה, ולימים אף טענו כי בליבו גמלה ההחלטה לצאת למלחמה לבדו אם המצרים לא יצטרפו אליו. כך, למשל, העיד עבד אל-חלים ח'דאם, שר החוץ הסורי באותן שנים, כי בתוך שבוע מעלייתו לשלטון פנה אסד לסאדאת והציע לו לצאת יחד למלחמה, אלא שסאדאת, כך ח'דאם, ביקש לקדם הסדר ביניים עם ישראל שיוביל לנסיגתה מגדות תעלת סואץ, ואסד נאלץ להמתין עד שסאדאת העלה חרס בידיו, נטש את הדרך המדינית ושב לדרך המלחמה. מאוחר יותר, העיד ח'דאם, נאלצו הסורים להמתין עד לאיחוי הקרע בין מצרים לבין ברית המועצות שנגרם בשל החלטתו של סאדאת לגרש את היועצים הסובייטים ממצרים ביולי 1972.²⁴

אולם קרוב לוודאי שסאדאת הוא שהיה הרוח החיה מאחורי ההחלטה לצאת למלחמה. זוהי הנחה מתבקשת נוכח אופיים של שני המנהיגים, כפי שעולה מהתנהלותם בשנים שלאחר מכן: סאדאת, שהפגין נמרצות, ובעיקר יוזמה והעזה, ולעומתו חאפז אל-אסד שנטה לזהירות וחששנות ואימץ מדיניות של חוסר עשייה ואף ישיבה בחיבוק ידיים כדרך מועדפת להתמודד עם הסערות שפקדו את ארצו.

בכל מקרה מדובר היה בשלב זה בדיון עקרוני או אף תאורטי על יציאה למלחמה בישראל, דיון נטול תוכנית מבצע ממשית או לוח זמנים מוגדר. ועם זאת, כבר בשנת 1970, סמוך לעלייתם של אסד וסאדאת לשלטון בדמשק ובקהיר, הופקד מוחמד עבד אל-עיני אל-גמאסי - לימים ראש אגף המבצעים בצבא המצרי - על תיאום ההכנות עם הסורים למלחמה. גמאסי העיד בזיכרונותיו כי לקראת ההכרעה בהנהגה המצרית על יציאה למלחמה הוא מסר את התרשמותו כי ההכנות הסוריות הן רציניות. שיתוף הפעולה בין הצבאות, אמר גמאסי, עולה יפה אך לשני הצדדים נותרה כברת דרך עד

24 קטעים מזיכרונותיו של עבד אל-חלים ח'דאם ראו בעיתון **אל-ספיר** (בירות), 17 בפברואר 2003, עמ' 79-9. ראו גם: **א-שרק אל-אווסט** (לונדון), פצול מן מוד'כיראת עבד אל-חלים ח'דאם (קטעים מזיכרונותיו של עבד אל-חלים ח'דאם) - <https://aawsat.com/home/international/section/> - AbdulHalim-Khaddam-Memoir

למימוש כוונתם לצאת יחדיו למלחמה.²⁵

ההחלטה על יציאה למלחמה נפלה במצרים בסתיו 1972, ואז גם סוכם על יעדיה בכל האמור במצרים: צליחת תעלת סואץ, כיבוש קו בר-לב והשתלטות על שטח בעומק 10-15 ק"מ מזרחית לתעלה ולבסוף - בלימת התקפות-הנגד של האויב והיערכות לביצוע כל משימה שתוטל על הכוחות לאחר מכן. יעדים אלו סוכם בתוכנית המבצע המצרית "הצריחים הגבוהים", הגם שבה בעת הופצה למפקדי הצבא גם תוכנית מבצע "גרניט 2 המשופרת", שגרסה השתלטות על קו המעברים בסיני כיעד למלחמה. אלא שזו, כך העריך אורי בר יוסף בספרו "הצופה שנרדם", נועדה לשמש לצרכים פוליטיים, כדי לשכנע את הסורים להצטרף למלחמה ולא כתוכנית מבצעית לכוחות.²⁶

בפברואר 1973 ביקר שר המלחמה המצרי, עלי אסמאעיל, בדמשק ומסר לאסד על כוונתה של מצרים לחדש את האש בחזית התעלה ואף הציג בפני הנשיא הסורי שלושה מועדים אפשריים לפתיחה באש החל באביב אותה שנה. אסד נועץ עם מפקדי צבאו ויחד עימם הגיע למסקנה כי יש לדחות את המלחמה עד לסתיו, כדי שאפשר יהיה להשלים את ההיערכות הסורית לקראתה.²⁷

מאוחר יותר, ב-23 באפריל 1973, נפגשו אסד וסאדאת בבורג' אל-ערב שליד אלכסנדריה. וכך כתב סאדאת בזיכרונותיו: "סיפתי לאסד שהחלטתי לצאת למלחמה השנה ושאלתי לדעתו על כך והוא השיב לי שנלך ביחד ושהוא מתכוון לכך". סאדאת העיד אף הוא כי הסורים ביקשו לדחות את מועד הפתיחה במלחמה בכמה חודשים, בשל רצונם לקבל מברית המועצות סוללות טילי קרקע-אוויר שיעניקו לצבאו יכולת להתמודד עם חיל האוויר הישראלי. לפיכך, רק לאחר שאלו סופקו להם בקיץ 1973 ניתן היה לקדם את תוכנית המלחמה. פטריק סיל מצידו טוען, מפי הסורים, כי סאדאת הוא שהקשה על ההיערכות למלחמה שכן ביקש כי היא תפרוץ בטרם תחל שנת הלימודים האקדמית במצרים, שפתיחתה הייתה מלווה

25 Mohamed Abdel Ghani el-Gamasy, *The October War*, Cairo: The American University Press, 1993, pp. 131-133.

26 בר יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 129-133.

27 פסח מלובני, **מצפון תפתח הרעה: צבא סוריה - עלילותיו ומלחמותיו, מבט מדמשק**, המכון לחקר מלחמות ישראל, 2014, עמ' 337 (להלן: מלובני, **מצפון תפתח**).

באותן שנים בהפגנות סטודנטים נגד המשטר. אולם אסד התנגד "ללוח זמנים אקדמי" - כזה המושפע מחששו של סאדאת מפני מהומות סטודנטים ולא משיקולים מבצעיים.²⁸

למותר לציין כי מן המקורות הערביים, ודאי אלו הסוריים, אין כל ראייה לכך ששתי המדינות התכוונו לפתוח באש כבר באביב 1973, כפי שחשדו באותה עת במודיעין הישראלי. בספרו קובע אורי בר יוסף כי "רוב העדויות על מלחמה מהצד המצרי אינן תומכות בטיעון כי סאדאת התכוון לצאת למלחמה במאי אך התקפל תחת לחץ סובייטי בשל חשש של מנהיגי הקרמלין כי כל תוצאה של מלחמה בה יפתח בעל בריתם במאי, תביא אותם במצב קשה לפסגת ניקסון-ברז'ינייב בסן קלמנטה ביוני (אותה שנה)".²⁹

בין 21 ל-23 באוגוסט 1973 נפגשו הרמטכ"לים של צבאות מצרים וסוריה, יוסף שאכור וסעד אלדין אל-שאזלי, לדיונים מסכמים במפקדת חיל הים המצרי בראס אל-תיך ליד אלכסנדריה. במקביל נפגשו הנשיאים אסד וסאדאת בעיירה בלודאן שמצפון-מערב לדמשק וקיבלו כנראה את ההחלטה לצאת למלחמה בחודש אוקטובר. יום ה"ע", 6 באוקטובר, נקבע סופית בפגישה של שני הנשיאים בקהיר ב-12 בספטמבר, ואילו שעת פרוץ המלחמה, 14:30, נקבעה במהלך ביקורו של שר המלחמה המצרי, אחמד אסמאעיל, בדמשק ב-3 באוקטובר 1973. השעה שנקבעה הייתה משום פשרה, שכן הסורים היו מעוניינים לפתוח במלחמה עם שחר, כדי שהשמש הזורחת ממזרח תכה בעיני הכוחות הישראליים הערוכים בגולן, ואילו המצרים ביקשו לפתוח את המלחמה עם השקיעה, כדי שהשמש השוקעת תכה בעיני החיילים הישראלים הערוכים לאורך הגדה המזרחית של תעלת סואץ ופניהם מערבה. על פי המצרים, ביקשו הסורים דחייה של 48 שעות לפתיחת המלחמה לצורך התארגנות לוגיסטית אחרונה ובעיקר ריקון מאגרי הדלק שבקרבת דמשק; אולם קהיר הצליחה לשכנעם להתחיל במתקפה במועד שנקבע.³⁰

28 ראו אנוור אל-סאדאת, **סיפור חיי**, ידיעות אחרונות ועידנים, 1978, עמ' 182 (להלן: סאדאת, **סיפור חיי**); ראו: סיל, **אסד**, עמ' 193-198.

29 בר יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 148.

30 סיל, **אסד**, עמ' 193-198; ראו גם: אשר, **הסורים על הגדרות**, עמ' 23-25; בר יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 219-224.

מוחמד בסיוני, ששימש באותן שנים כנספח הצבאי המצרי בדמשק, העיד לימים כי ערב המלחמה זומן לקהיר שם הובא בפני סוללה של קצינים מצרים בכירים, שכל אשר ביקשו ממנו היה תשובה לשאלה האם סוריה תצא ברגע האמת למלחמה לצד מצרים. הדבר מלמד על הספקות שקיננו בקרב המצרים באשר לנכונותה של סוריה לצאת בפועל למלחמה כפי שהבטיח אסד לסאדאת. הסורים העידו, מצידם, כי כשהמנהיגים הסובייטים התבשרו מפיו של אסד על הסיכום שהושג בינו לבין סאדאת בדבר יציאה משותפת למלחמה, הם שאלו אותו שוב ושוב האם הוא נותן אמון בהבטחותיה של מצרים להילחם לצידו. בכך הם ביטאו את הספקות שהיו להם באשר לכנות ולרצינות כוונותיו של סאדאת.³¹

באוגוסט 1973 מסרו הסורים מידע בקווים כלליים על כוונתם לפתוח באש לנשיא לבנון, סולימאן פרנג'יה, ידיד אישי קרוב של אסד. זאת במטרה להשיג את הסכמתו העקרונית לפריסה של כוחות סוריים בשטחה במקרה שישראל תנסה לאגף את המערכים הסוריים ברמת הגולן ולפרוץ לכיוון דמשק דרך בקעת הלבנון. בספטמבר 1973 נשלחו שר ההגנה הסורי, מוצטפא טלאס, וראש מחלקת הביטחון הצבאי, חיִקמת שיהאבי, לעמאן למסור גם למלך חוסיין פרטים על המתקפה הצפויה. משהתברר לשליחים הסורים כי אין בכוונת המלך הירדני להצטרף למלחמה, הם לא חשפו בפניו את פרטי תוכנית המתקפה הסורית, הגם שהוא הבין בלא ספק כי מתקפה שכזו עומדת בפתח. עקב כך הוא אף מיהר ב־25 בספטמבר לפגוש את ראש ממשלת ישראל, גולדה מאיר, ולהתריע באוזניה כי פניהן של מצרים וסוריה למלחמה עם ישראל.³² הסורים טענו לימים כי האזהרה שהעביר חוסיין לישראל התבססה על מידע שהגיע לידיו מקצין סורי בכיר ששימש סוכן ירדני ואשר דיווח למפעיליו בעמאן על תוכנית המתקפה הסורית.³³

31 ריאיון עם שגריר מצרים בישראל מוחמד בסיוני, תל אביב, 13 בינואר 1999. ראו גם: סיל, אסד, עמ' 219.

32 פסח מלובני, "הידידים שאיכזבו", מבט מל"מ 67, נובמבר 2013, עמ' 22-24.

33 ראו גם: בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 243.

מטרת המלחמה

מטרת המלחמה, כפי שתפס אותה אסד, הייתה "השבתם של השטחים שכבשה ישראל בשנת 1967 (לידי הערבים)". פטריק סיל מוסיף ומעיר בהקשר זה מפיו של אסד, כי ההבנה בין המנהיג הסורי לבין סאדאת הייתה עם זאת, כי "כל מדינה הייתה חופשית לתכנן את מתקפתה בחזיתה היא אבל הוסכם שמטרתה של סוריה היא החזרת הגולן ויעדה של מצרים להגיע למעברים שבסיני בשלב ראשון לפני שיחזרו כוחותיה ויתאחדו לכיבוש חצי האי כולו. זה היה מה שהחלטנו, סאדאת ואני, ועל בסיס עיקרון זה יצאנו למלחמה".³⁴

קווי הסיום של המהלך ההתקפי הסורי נועדו להיות קו נהר הירדן. שר ההגנה הסורי, מוצטפא טלאס, העיד בספר זיכרונותיו "סיפור חיי" ("מראית חיאתי") כי על פי תוכנית המתקפה שהוכנה בדמשק, היה הצבא הסורי אמור אף לכוון ראשי גשר מערבית לנהר הירדן, כדי למנוע מישראל לצאת למתקפת נגד ולהדוף את הכוחות הסוריים מן השטחים שעליהם השתלטו ברמת הגולן.³⁵ בפועל ביקשו, ככל הנראה, הסורים להיאחז במדרונות הירודים מן הרמה אל הנהר ולהגן על הישגיהם הטריטוריאליים מקו זה. לעומת זאת, יצאו המצרים למהלך מוגבל שהיה ממוקד בשטח מצומצם לאורך הגדה המזרחית של תעלת סואץ. למותר לציין כי משעמדה על כך ישראל, היא מיהרה להפנות את עיקר כוחותיה לחזית הסורית ולהנחית על הצבא הסורי מכה ניצחת.

מכאן תובן טענתם של הסורים כי המצרים הוליכו אותם שולל ושכנעו אותם לצאת למלחמה על בסיס מצג שווא, שלפיו פניהם של המצרים למתקפה כוללת, ולכל הפחות למתקפה עד לקו המעברים בסיני; דבר שיהיה בו, כך קיוו בדמשק, כדי להקל מן הלחץ ולהפחית מהסיכונים שלמולם תעמוד סוריה במקרה של מתקפה כוללת בגולן. כעדותו של פטריק סיל: "סאדאת שיקר לאסד. הוא הוליך אותם במתכוון שולל לגבי כוונותיו האמיתיות והביא אותם להאמין, שהמתקפה שתבצע מצרים תהיה רחבה מזו שאליה התכוון באמת. התרמית לא הייתה אי הבנה מילולית בעלמא: לסורים נמסרו תכניות מלחמה כוזבות".³⁶

34 סיל, אסד, עמ' 200.

35 מוצטפא טלאס, **מראית חיאתי** (סיפור חיי) (דמשק: דאר טלאס ללינשר, 1999), כרך שלישי, עמ' 754-697.

36 סיל, אסד, עמ' 200.

טענה סורית זו מגובה, לפחות בחלקה, בעדותו של הרמטכ"ל המצרי במלחמה, סעד אלדין שאזלי. לפיה ערב ביקורו של אסד במצרים באפריל 1973 הורה לו שר המלחמה, אסמאעיל עלי, להציג בפני הנשיא הסורי את תפיסת המלחמה הכוללת - שאותה נטשו המצרים זה מכבר - כביכול היא התוכנית המצרית למלחמה. לאסד הוצגה אפוא תוכנית "גרניט 2 המשופרת", שלפיה יתקדם הצבא המצרי עד למעברים וייערך לשחרר את כל סיני. זאת, על אף שההנהגה המצרית הגיעה זה מכבר למסקנה כי תוכנית כזו היא מעבר לכוחו וליכולותיו של הצבא המצרי, ולפיכך החליטה לאמץ תוכנית מבצעית מוגבלת במידה רבה - "הצריחים הגבוהים", שהייתה מותאמת ליכולות הצבא המצרי. עיקריה היו השתלטות על שטח בעומק 10-15 ק"מ בגדה המזרחית של תעלת סואץ.³⁷

ערב המלחמה

ב-1 באוקטובר 1973, חמישה ימים לפני יום ה"ע", השלימו הכוחות הסוריים את היערכותם לאורך חזית רמת הגולן. כלל כוחות הדרג המסתער הראשון נערכו בשטחי היערכות שנקבעו להם, ולחזית קודמו גם יחידות מסייעות וכן סוללות ארטילריה, סוללות טילי קרקע-קרקע וסוללות טילי קרקע-אוויר. את היערכות הכוחות הסוריים ואת ההכנות הלוגיסטיות לקראת המלחמה הסתירו הסורים במסווה של תרגיל מטכ"לי "משרוע 110", תרגיל חריג בהיקפו ששולבו בו תרגילי גייסות ואשר אמור היה להתחיל ב-6 באוקטובר.³⁸

נוכח היערכות סורית חריגה וחסרת תקדים זו, הוסיפו בישראל לדבוק בהערכה כי מדובר במהלך בעל אופי הגנתי שנועד לקדם אפשרות של תקיפה ישראלית. יוזכר כי בחזית הגולן השתרר מתח בעקבות הפלתם של 12 מטוסי מיג סוריים ב-13 בספטמבר, שביקשו ליירט מטוסים ישראלים שביצעו טיסת צילום בצפון החוף הסורי. סוריה נמנעה מלהגיב על התקרית, והדבר

37 ראו: סעד אלדין א־שאזלי, **חציית התעלה**, מערכות, 1987, עמ' 146-148; סעד אלדין א־שאזלי, שהיד עלי אל-עצר, ערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה, 22 ביולי 2009. ראו גם: Mohamed Abdel Ghani el-Gamasy, *The October War*, pp. 182-186; בר יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 222-223. ראו גם: Mohamed Hasanayn Heikal, *The Road to Ramadan*, New York: Ballantine, 1975, pp. 175-178.

38 ראו: אשר, **הסורים על הגדרות**, עמ' 40-56.

שימש הוכחה בעבור ישראל כי הסורים מכירים בעליונותה הצבאית ולפיכך אינם נושאים את פניהם למלחמה. ודאי, סברו בישראל, הסורים לא יעשו זאת בלא מצרים שבה, כך העריכו, מתקיים תרגיל צבאי רחב היקף שבו יש לתלות את הפעילות החריגה בחזית הדרומית.³⁹

מלחמת יום הכיפורים בחזית הסורית

ב-6 באוקטובר 1973 בשעה 14:00 פתחו הסורים באש לאורך חזית רמת הגולן, ובה בעתל נפתחה אש גם לאורך תעלת סואץ. בדומה למצרים טענו גם הסורים כי הותקפו בידי ישראל. בסביבות השעה 14:15 שודרה ברדיו דמשק הודעת הדובר הצבאי, ולפיה בשעה 14:10 התחילו כוחות האויב לתקוף את מוצבינו הקדמיים לכל אורך חזית רמת הגולן, וכוחותינו יצאו לקראתם במטרה להדוף אותם. במקביל ניסו מטוסים של האויב לחדור למרחב האווירי שלנו בחלק הצפוני של החזית, ומטוסינו הוזנקו לעברם וכעת מתחוללים קרבות אוויר ביניהם".⁴⁰ חאפז אל-אסד הוסיף והסביר בנאום לאומה שנשא בערבו של יום המלחמה הראשון כי "מזה למעלה משבוע נערך האויב לאורך גבולנו ומתכוון למלחמה בהאמינו כי יוכל להפתיע אותנו ולהנחית עלינו מתקפה בוגדנית. אלא שאנו היינו ערניים, עקבנו אחר תנועותיו בחזית ובעומק ונערכנו כדי להדוף את מתקפתו הצפויה. לא איפשרנו לו להפתיע אותנו אלא תחת זאת יצאנו לקראתו כדי להדוף אותו".⁴¹

בראשיתה של המלחמה רשם לעצמו הצבא הסורי הישגים, הגם שמוגבלים וזמניים, ובהם הבקעת מערך ההגנה הצה"לי בחזית הגולן והשתלטות על חלקים ניכרים של דרום הרמה ומרכזה עד כדי קילומטרים ספורים ממעברות הירדן; וכמובן, כיבוש מוצב החרמון. בנוסף, עלה בידי מערכי ההגנה האווירית הסוריים להסב לחיל האוויר הישראלי אבדות כבדות.

הדיוויזיות 5 ו-9 הצליחו להבקיע במהלך 6 ו-7 באוקטובר את המערכים הישראליים ולהתקדם אל עומק רמת הגולן במרכזה ובדרומה. דיוויזיה 9, בפיקודו של חסן תורכמאני, לימים רמטכ"ל ושר ההגנה הסורי, הגיעה

39 ראו גם: אריה שלו, **כישלון והצלחה בהרתעה: הערכת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים**, מערכות, 2006, עמ' 184-209.

40 רדיו דמשק, 6 באוקטובר 1973, <https://www.youtube.com/watch?v=SPA2Qe4axFs>

41 הטלוויזיה הסורית, 6 באוקטובר 1973, <https://www.youtube.com/watch?v=QmbMKs7eQtg>

אל פתחת כודנא; וכוחות החלוץ של דיוויזיה 5, בפיקודו של עלי אצלמן, אף הוא לימים רמטכ"ל ושר ההגנה, הגיעו אל הקו שממנו צפו אל הצירים העולים מנהר הירדן לגולן באזור מעלה גמלא וגשר הפקק בואכה אל-על. כוחות הדרג השני מדיוויזיה 1 הוטלו לתגבר את הכוחות באזורים שבהם הובקע הקו הישראלי. בצפון רמת הגולן, לעומת זאת, כשל מאמץ ההבקעה של דיוויזיה 7, בפיקודו של עומר אל-אברש, בעמק הבכא למול מסעדה, וזו נשחקה והושמדה במהלך הקרבות, ואברש עצמו נהרג.⁴²

במקביל הנחיתו הסורים כוחות קומנדו שהשתלטו על מוצב החרמון הישראלי. הם התכוונו להנחית כוחות קומנדו גם במטרה להשתלט על מעברי הירדן ועל הצירים העולים מהם לגולן, אך הדבר לא עלה בידיהם, ובמהלך המלחמה סוכלו כמה ניסיונות הנחתה כאלו בידי הכוחות הישראליים. הכוחות הסוריים עצרו אפוא קילומטרים מעטים ממעברות הירדן, ככל הנראה בשל קרבות בלימה מרים שניהלו נגדם כוחות צה"ל הנסוגים ובשל מתקפות בלתי פוסקות של חיל האוויר הישראלי. אפשר שעצירה זו נבעה גם מהקושי של המטכ"ל הסורי לסטות מן התכנונים הסדורים שהוכנו טרם המלחמה ולנצל את ההצלחה שנחלו הכוחות הסוריים בשלב הראשוני של המלחמה, הצלחה שהייתה מעל ומעבר לציפיותיהם ולתכנוניהם המוקדמים. יש אף הנתלים בחשש הסורי, הנרמז למשל בדברי שר ההגנה, מוצטפא טלאס, בזיכרונותיו, פן תעשה ישראל שימוש בנשק גרעיני המצוי ברשותה אם יחצו הסורים קווים אדומים, כדוגמת חציית קו הגבול מיוני 1967, ולמעשה, חציית נהר הירדן.⁴³

לאחר יומיים של קרבות בלימה קשים של הכוחות הסדירים שהיו ערוכים ברמת הגולן, החלו להגיע כוחות המילואים שאיפשרו לצה"ל להשיב את המצב לקדמותו ולדחוק את הסורים מן האזורים שעליהם השתלטו בדרום הרמה. לאחר מכן נערך צה"ל למתקפה שנועדה להעביר את המלחמה לשטח סוריה, ואף ליצור איום על דמשק. אלא שהמהלך הישראלי לא צלח במלואו, הן בשל התנגדות סורית קשה והן בשל הגעתו של כוח משלוח עיראקי שסייע בידי הסורים לבלום את הכוחות הישראליים. צה"ל הצליח, עם זאת, להבקיע את רצועת ההגנה הסורית הראשונה ברמת הגולן, להגיע

42 ראו: אשר, **הסורים על הגדרות**, עמ' 81-116; ראו גם: ברטוב, **דדו**, כרך שני, עמ' 9-142.

43 ראו: אבירם ברקאי, **על בלימה: סיפורה של חטיבה 188 במלחמת יום כיפור**, מעריב, 2009; לגרסה הסורית על שהתרחש ברמת הגולן ראו: סיל, **אסד**, עמ' 212-213; טלאס, **מראית חיאתי** [סיפור חייו], כרך שלישי, עמ' 211-215.

למרחק 40 ק"מ מדמשק, ואף להפגיז את עיבוריה של העיר בניסיון להפעיל לחץ על ההנהגה הסורית להסכים להפסקת אש.⁴⁴

בסופם של כשלושה שבועות לחימה, עלה אפוא בידי ישראל להשיב לעצמה את השטחים עליהם השתלטו הסורים ברמת הגולן, ובכלל זה מוצב החרמון. במקביל השתלט צה"ל על שטחים בצד הסורי של הגולן, שעשויים היו לשמש בידיה כראש גשר להבקעה לעבר דמשק. זאת, הגם שבידי הסורים עלה לעכב ואף לבלום את ההתקדמות הישראלית לעבר בירתם. וכך, לנוכח מבוי סתום ובעיקר מותשות הדדית של צה"ל ושל הצבא הסורי, הסתיימה הלחימה ברמת הגולן; הגם שתקריות אש נמשכו עד להשגת ההסכם להפרדת כוחות בין שתי המדינות במאי 1974.

הברית שהכזיבה - מצרים וסוריה במלחמה

במהלך המלחמה התגלע פער עד כדי תהום בין מצרים לבין סוריה בכל האמור בתפיסתן את מטרות המלחמה; שהרי כפי שחזרנו וציינו - שתי המדינות יצאו כל אחת למלחמה משל עצמה. בסיומו של היום הראשון, בשעה שהמצרים לחמו עדיין להבטיח את שליטתם בגדה המזרחית של תעלת סואץ, ולעומתם עלה בידי הסורים להבקיע את מערך ההגנה הישראלי ולהשתלט על דרום הגולן, פנה שגריר ברית המועצות בקהיר, ולדימיר וינוגרדוב, לסאדאת ומסר לו שהסורים ביקשו מברית המועצות לפעול להשגת הפסקת אש אשר תאפשר להם לשמר את הישגיהם הטריטוריאליים. סאדאת הופתע מפנייה זו ודחה אותה. הוא מיהר לברר את פשרה עם אסד, שהכחיש כי פנה לרוסים בבקשה להפסקת אש. אלא שהשגריר הסובייטי בקהיר שב ופנה לסאדאת בעניין, והנשיא המצרי הגיע למסקנה כי אסד לא אמר לו אמת.⁴⁵

פטריק סיל מביא בספרו את גרסתם של הסורים לפרשה זו, ולפיה מדובר באי-הבנה שמקורה אצל הסובייטים. לדבריו, סיכמו אסד וסאדאת כי הנשיא הסורי הוא שיודיע לרוסים על כוונתם לצאת למלחמה, וזאת בשל מערכת היחסים העכורה שבין קהיר למוסקבה. אסד הוסיף ומסר לסובייטים, אף זאת על פי סיכום מוקדם עם המצרים, כי שתי המדינות מעוניינות כי במידה וישיגו הישגים טריטוריאליים בשדה הקרב, תתערב

44 מלובני, **מצפון תפתח הרעה**, עמ' 417-439.

45 ראו סאדאת, **סיפור חיי**, עמ' 190-191, 197-198.

ברית המועצות למענן ותפעל כדי שמועצת הביטחון של האו"ם תכפה על הצדדים הפסקת אש שתשמר הישגים אלה ואף תניח את היסודות למהלך שישלב לידיהם את מלוא אדמתם. סיל איננו שולל, עם זאת, את האפשרות כי הסובייטים החליטו לפעול על דעת עצמם, לאחר שהתברר להם כי בידי הסורים עלה להשיג הישגים צבאיים של ממש במהלך היום הראשון של הקרבות.⁴⁶

לסורים ציפתה הפתעה משהתברר להם, כי לאחר שעלה בידי המצרים לצלוח את תעלת סואץ ולהשתלט על קו בר־לב, הם עצרו במקומם למשך למעלה משבוע ימים ונמנעו מלהתקדם אל תוך סיני. סיל מעיד: "בדמשק המתינו אסד והגנרלים שלו שעה אחר שעה לתזוזת המצרים ופשוט לא הבינו מדוע אין הם זזים. הם ציפו בלי הרף לכך, שהמברק הבא, או זה שיבוא אחריו, יבשר את דבר המתקפה המצרית [...]. תחילה הייתה נטייתם להסביר את חוסר הפעילות של המצרים בשיקול צבאי כלשהו שעדיין לא נמסר להם. ואולם מעט מעט קלטו את האמת המחרידה שמצרים לא תתקדם עוד ושהם נלחמים לבדם. לפי שעה לא התעורר כל חשד במניעי המצרים ועדיין לא עלתה המחשבה שבגדו בהם, אך התדהמה הפכה לחרדה עזה. 'זו הייתה האכזבה הגדולה ביותר במלחמה', נזכר אסד".⁴⁷

רק ב־14 באוקטובר 1973 יצאו המצרים למתקפה בסיני, ואף זאת לאחר שהסורים הפעילו עליהם לחץ כבד ואף שיגרו קצין בכיר לקהיר בדרישה למתקפה מיידית שתקל מהם את הלחץ הישראלי.⁴⁸ אלא שבידי ישראל עלה להדוף את הכוחות המצריים ולהסב להם אבדות כבדות. יומיים אחר כך, ב־16 באוקטובר, נשא סאדאת נאום במועצת העם. במהלכו הוא פנה לנשיא ארצות הברית, ריצ'רד ניקסון, וביקש שיתערב כדי להביא לסיומה של המלחמה וליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי. אסד, כך מעיד סיל בספרו, הופתע ואף נדהם משלמד מדיווחי התקשורת על מה שנתפס על ידו כנכונות של סאדאת להפסיק את האש בכפוף לרצונה הטוב של וושינגטון. ב־19 באוקטובר שיגר סאדאת איגרת לאסד, ובה ניסה להסביר לו את הרקע לפנייתו לאמריקאים. סאדאת טען כי בשבועיים הראשונים למלחמה לחם בישראל ומאז הוא מוצא עצמו לוחם גם בארצות הברית, שכן זו התחילה

46 סיל, **אסד**, עמ' 221-226.

47 שם, עמ' 210.

48 שם, עמ' 213.

שולחת נשק לישראל. במצב כזה, הוסיף סאדאת, המשך הלחימה עלול להביא להשמדתו של הצבא המצרי זו הפעם השנייה בתוך עשור (לאחר מלחמת ששת הימים). אסד מיהר לענות לסאדאת, ובתשובתו קרא לו להוסיף וללחום לצידו בישראל, שכן רק כך יעלה בידי מצרים וסוריה להבטיח את ניצחונן. הוא הוסיף:

האויב הצליח לחדור דרך החזית הצפונית שלנו לפני ימים אחדים אבל הצעדים שבהם נקטנו למולו ולצד זאת רוח הלחימה העזה שמפגינים כוחותינו, נותנים לנו יסוד לאופטימיות. הצלחנו לחסום את מרבית הציירים שבהם הוא ניסה להבקיע ואני סמוך ובטוח שנוכל לטפל ביתר במרוצת הימים הבאים. אבל הכרחי לשם כך שצבאותינו ישמרו על רוח הלחימה שלהם.⁴⁹

אלא שבחילופי האיגרות בין סאדאת לבין אסד לא היה כדי לעצור את המצרים, ובעיקר לא את האמריקאים וכנראה גם לא את הרוסים, שהיו נחושים כולם להביא להפסקת הלחימה בין ישראל לערבים. ב-20 באוקטובר יצא מזכיר המדינה האמריקאי, הנרי קיסינג'ר, למוסקבה לשיחות עם ההנהגה הסובייטית. במהלך הפגישות הללו הושג סיכום על הפסקת אש שתיכנס לתוקף ב-22 באוקטובר, הגם שישראל המשיכה בלחימה עוד מספר ימים לאחר מועד זה. סאדאת מיהר לקבל את הפסקת האש בטענה כי מדובר בסיכום שהושג בין שתי מעצמות-העל, ושאותו הוא אינו יכול לדחות. אסד התלונן מצידו בפני סאדאת כי איש לא יידע אותו בדבר הכוונה להגיע להסכם הפסקת אש, וכשסאדאת השיב לו כי סבר שהרוסים הם שיידעו אותו על הסיכום אליו הגיעו עם האמריקאים, ענה לו אסד ברוגז, כי הוא יצא ללחום לצד סאדאת, ולא לצד ארצות הברית או ברית המועצות.⁵⁰

למרות חילופי ההאשמות בין דמשק לקהיר - ברור כי מצרים וגם סוריה העדיפו, כל אחת מטעמיה היא, לצאת למלחמה על בסיס הבנות כלליות ועמומות בלא לתאם ביניהן לפרטי פרטים את מהלכיהן הצבאיים. כל אחת מהן הייתה מרוכזת במאמץ לקדם את האינטרסים שלה והייתה אף נכונה, כך מתברר, לעשות זאת על חשבון השותפה האחרת.

49 שם, עמ' 221-226.

50 שם.

בטענה הסורית, לפיה מצרים ביקשה לקדם את תוכניתו ולמעשה חזונו של סאדאת, הגורס מהלך צבאי מוגבל שכל יעדו הוא התנעת תהליך מדיני - יש אמנם אמת, אבל כך נהגה בדיוק גם סוריה שיצאה למלחמה כוללת התפורה על פי מידותיה, וליתר דיוק על פי תפיסת עולמו של חאפז אל-אסד. בכל מקרה, העובדה שהנשיא הסורי לא התעקש לרדת לפרטים ולתאם את מהלכיו עם המצרים צריכה להיזקף לחובתו, בין אם גילה תמימות ואף נאיביות, כפי שטוען סיל, ובין אם חשש שתיאום כזה יגביל את מרחב התמרון שלו ויוביל לתלות לא רצויה שלו במצרים.

כך או אחרת, סוריה יצאה מן המלחמה כשהיא משוכנעת עמוקות כי נפלה קורבן למעשה בגידה מצד שותפתה למלחמה, מצרים. האחרונה, כך עתידים הסורים לטעון, עשתה יד אחת עם ארצות הברית ואף עם ישראל מאחורי גבה של דמשק, ובכך שמטה את הקרקע מתחת לסיכוי של הערבים לסיים את המלחמה בניצחון.

סיל מעיד כי "בעל כורחו עלו באסד הרהורי חרטה על מה שיכול היה לקרות. 'אילו ידעתי' אמר מאוחר יותר באיפוק שקול 'שהמצרים יתישבו להם קילומטרים ספורים מעבר לתעלה, הייתי מציב בפני צבאי יעדים שאפתניים פחות'".⁵¹ שר החוץ הסורי, עבד אל-חלים ח'דאם, כתב בזיכרונו:

המתקפה בה פתחו הערבים בשישי באוקטובר 1973 העניקה להם רגע אחד של אושר ושל תקווה, אך לאחר מספר ימים תפסו החשש והתסכול את מקום השמחה. התקווה לניצחון התחלפה בחשש מפני תבוסה, שאכן באה, אך לא משום הפסד שנחלו הערבים בשדה הקרב אלא בשל קריסתה של מערכת היחסים שבין מצרים לבין סוריה. התפתחות זו העניקה לישראל ביטחון ויציבות והגבירה את תוקפנותה כלפי האומה הערבית כולה, ובמיוחד כלפי סוריה, לבנון ופלסטין [...]. אין ספק שסוריה ניצבה בפני דילמה קשה ומורכבת אך היא לא נתנה לספקות להשתלט עליה, ופעלה באופן העולה בקנה אחד עם ההבנות שאותן השיגה עם מצרים. זאת למרות החשש כי נשיא מצרים יטול חלק במלחמה אך יטיל על סוריה את האחריות ההיסטורית לתוצאותיה. כך או אחרת, הפגיעה הקשה

51 שם, עמ' 213.

במהלך המלחמה ולאחריה באומה הערבית כולה, נגרמה בלא קשר להחלטה כלשהי שסוריה הייתה יכולה לקבל.⁵²

סוריה בעקבות המלחמה - בדרך לשום מקום

הישגיה של סוריה בימים הראשונים למלחמה - הצלחתה להפתיע את ישראל, להשתלט על חלקים נרחבים של דרום רמת הגולן ועל הר החרמון ולהסב לצה"ל, ובמיוחד לחיל האוויר הישראלי, אבדות כבדות העניקו לה רוח גבית ויצרו מאזן אימה והרתעה בינה לבין ישראל ששרד לאורך שנים רבות. כל זה סייע לה להקרין עוצמה, שבחסותה הייתה דמשק לשחקן אזורי בעל חשיבות, בוודאי בזירה הלבנונית ולמול ירדן.

וכך, אם במהלך מלחמת ששת הימים הצהיר משה דיין בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת כי אינו חושש מפני הסורים, שכן "מצבה של ישראל בחזית למולם טוב יותר ממצבה בחזית מול המצרים, שהנם רחוקים אך חזקים, או אף מול הירדנים, שהנם חלשים אך קרובים" - הרי שבעקבות מלחמת יום הכיפורים הפכה סוריה בעיניה של ישראל לאיום, ולימים אף לאיום מרכזי על ביטחונה. החשש מפני השריון הסורי המבקיע את מערכי צה"ל ברמת הגולן בואכה מעברות הירדן עתיד אפוא להטיל צל כבד על ישראל למשך שנים רבות.⁵³

אלא שסוריה שילמה אף היא במהלך המלחמה מחיר יקר. היא בלמה אמנם את מתקפת צה"ל לעבר דמשק, הגם שבקושי רב ובעזרת כוח המשלוח העיראקי, אבל ספגה אלפי הרוגים, כמו גם נזק כלכלי עצום. בסופו של יום כשלה במטרתה להשיב לידיה את רמת הגולן.

דומה אפוא כי ההכרה בעוצמת היריב ובמחיר הכבד של עימות מחודש היא שעמדה בבסיס מאזן האימה וההרתעה ההדדית שנכון בין שתי המדינות, וממילא בבסיס השקט ששרר מכאן ואילך לאורך חזית הגולן.

52 קטעים מזיכרונותיו של עבד אל-חלים ח'דאם ראו אור בעיתון: **אל-ספיר** (בירות), 17 בפברואר 2003, עמ' 7-9.

<https://aawsat.com/home/international/section/AbdulHalim-Khaddam-Memoir>

53 ראו: **ריאיון אריה שלו**; ראו גם: אבנר יניב, משה מעוז ואבי קובר (עורכים), **סוריה ובטחון ישראל**, מערכות, 1990.

פטריק סיל העיר בהקשר זה מפיו של אסד:

בליבם פנימה ידעו הסורים כי הובסו במלחמה. ובכל זאת, הפעם הזו היה טעמה של התבוסה מתוק [...] במקום שתוכל לאיים על ישראל מצאה סוריה את בירתה כשהיא נתונה בטווח תותחיה של ישראל. אף על פי כן לא היה זה כמו 1967. לא הייתה כל בוושה במה שקרה, לא היה מה להסתיר מן הציבור ולא היה צורך בשקרים. הצבא לא היה שבור או מובס. ישראל לא הרסה אותו ככוח לוחם [...] הסורים התמודדו כשוויים מול שוויים עם הישראלים. התוצאות לא היו אלו שקיווה להן אך לפחות כלפי חוץ קיבל אסד את המפלה בשלווה ועמד מול ההתקדמות הישראלית בהתרסה.⁵⁴

אולם בכל האמור בסוריה - בכך הסתכם הכול, שהרי דמשק נעדרה את היכולת, את הראייה למרחוק ואף את החזון שיאפשרו לה לתרגם את הישגיה בשדה הקרב, מוגבלים וחלקיים ככל שהיו, לפריצת דרך מדינית. תחת זאת היא העדיפה לדבוק בעמדותיה ובדרכה, דרך של מאבק צבאי בלא פשרות, ובעיקר בלא דרך מילוט או חלופה, מתוך אמונה כי דרך זו תביא לה בסופו של יום את הניצחון. על כך העיד אסד עצמו בפגישה שקיים עם מזכיר המדינה האמריקאי, הנרי קיסינג'ור: "אני יודע שהובסנו במלחמה, אבל אנו נשוב ונילחם פעם נוספת, ועוד פעם, ופעם שלישית ורביעית, עד שלבסוף ננצח. שהרי בסיכומו של דבר אנו נשליך אותם אל הים שכן הישראלים אינם יכולים לעמוד באבדות, גם אם הם מנצחים במלחמה".⁵⁵ אלא שדרכה זו של סוריה הובילה אותה עד מהרה למבוי סתום.

בעקבות המלחמה הזדרזו ישראל ומצרים לחתום כבר ב-11 בנובמבר 1973 על הסכם הפסקת אש בין הצבאות. ב-21 בדצמבר השתתפו שרי החוץ של שתי המדינות בוועידת ז'נבה, שנועדה להניע תהליך מדיני שיביא לקץ הסכסוך הישראלי-ערבי, וכחודש לאחר מכן ב-18 בינואר 1974 הן חתמו על הסכם להפרדת כוחות, שהוביל לימים להסכם השלום הישראלי-מצרי.

בניגוד למצרים סירבה סוריה להשתתף בוועידת ז'נבה. זכורה בהקשר זה עדותו המאלפת של קיסינג'ור, שר החוץ האמריקאי, על סרבנותו של אסד להיענות להזמנה להופיע לדיוני הוועידה:

54 ראו: סיל, **TDX**, עמ' 213.

55 Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Boston: Little, Brown and Company, 1982, p. 1031.

כשביקשתי לדון עימו במכתב ההזמנה (לוועידת ז'נבה) הופתעתי (מתגובתו של אסד) למכתב. עברתי עימו על תוכן המכתב, על הנוסחאות השונות לגבי (אזכור) הסוגיה הפלסטינית, והמלצתי לבסוף, כי ההתייחסות המפורשת אליה תוצא מן המכתב. אסד קיבל את כל השינויים שהצעתי. לאחר מכן, אמרתי לו כי ניאלץ לדחות את פתיחת הוועידה בשלושה ימים. גם לכך לא הביע אסד כל התנגדות. חשבתי, לרגע אחד, כי הנשיא הערבי הנתפס כרדיקלי וכנוקשה ביותר שינה את טעמו והפך לאדם נוח ומשתף פעולה. אבל זו הייתה רק אשליה. שכן כששאלתי אותו אם יש משהו נוסף במכתב (ההזמנה) שלו הוא מתנגד, הוא ענה שלמעשה יש לו הסתייגות אחת. (הוא הסביר) כי הוא שמח לאפשר לי להכניס את כל התיקונים (שביקשתי) בטיוטת מכתב ההזמנה לוועידה, אבל אין הוא יכול להסכים למשפט אחד המופיע בו, ולפיו כל הצדדים המוזכרים (במכתב): סוריה, מצרים, ישראל וירדן, נתנו את הסכמתם להשתתף בוועידת ז'נבה, שכן לסוריה אין כל כוונה להשתתף בוועידה זו.⁵⁶

אסד הצליח אפוא להותיר רושם עז על קיסניג'ר, ואגב גם על רבים מבני שיחו האמריקאים, מזכירי מדינה ונשיאים, שפגשו בו לאורך השנים והתרשמו ממנו כנושא ונותן מבריק וקשוח. אך כאמור, כל זה לא הביא לשום תוצאות פרט לכמה שורות הערכה בזיכרונותיהם של בכירים אמריקאים אלו; ודאי לא היה בכך כדי להשיב לידי הסורים את רמת הגולן.

פטריק סיל מטיל בספרו הביוגרפי על אסד את האשמה למבוי הסתום אליו נקלע התהליך המדיני בחזית הסורית על כתפי האמריקאים, הישראלים ואף על המצרים, שהעדיפו כולם להעניק עדיפות לקידום התהליך המדיני בחזית המצרית, שכן בה בשלו בראייתם התנאים לפריצת דרך לעבר הסכם ישראלי-מצרי כמו גם לעריקתה של מצרים מן המחנה הסובייטי לחיקה של וושינגטון. כל זאת, בשעה שדמשק התגלתה כאגוז קשה לפיצוח; מה גם שאף ישראל התקשתה להפגין גמישות כלפי הסורים בסוגיה הטריטוריאלית בדומה לזו שהפגינה במהלך המשא ומתן למול המצרים. משכך, הוחזק אסד בערפל באשר לכוונות האמריקאיות, וגם באשר לכוונותיו של סאדאת, הולעט בהבטחות כי גם תורו יגיע, וכי אם רק

ibid, pp. 781-782. 56

לא יחבל במאמץ האמריקאי לקדם הסדר בין ישראל לבין מצרים, יזכה אף הוא לקבל לידי בחזרה את הגולן. אך כל זאת, כדי לגלות ברגע האמת כי שימש כסטטיסט במחזה השלום הישראלי-מצרי.⁵⁷

לעומת סוריה המשיכה מצרים בשלה, שהרי בעבורה צליחת התעלה (עובור) היוותה צעד ראשון בדרך לשינוי מקיף עד כדי שידוד מערכות, שכלל אימוץ מדיניות של פתיחות כלכלית וסובלנות פוליטית מבית (אינתפיתאח) ואף שינוי של המגמה הבין-לאומית של מצרים, היינו - נטישת המחנה הסובייטי וחבירה לארצות הברית. ממילא היה הסכם השלום עם ישראל נדבך מרכזי בתהליך זה של שינוי ומפנה.⁵⁸

סוריה, לעומת זאת, לא הצליחה ואפשר אף שלא ביקשה כלל להפוך את מלחמת יום הכיפורים לקרשקפיצה לקידום אינטרסים מדינתיים, לא למול ישראל - השבת רמת הגולן לידיה ואף לא למול ארצות הברית והמערב - כינון מערכת יחסים קרובה עימם. כל שקיבל אסד במסגרת הסכם הפרדת הכוחות עליו חתם עם ישראל במאי 1974 היה העיר קוניטרה, שאותה הפך לאתר זיכרון ועלייה לרגל המבקש להנציח את "פשעיה" של ישראל. אסד גם לא ניצל את המלחמה לשידוד מערכות בתחומי החברה והכלכלה ולכינונו של סדר חדש מבית, והעדיף להותיר את ארצו בקיפאונה, מקובעת בדרכה.

אין ספק כי כישלונה של סוריה היה נעוץ במגבלותיו של אסד, מנהיג שהתנהלותו אופיינה תמיד בזהירות, חשדנות ונטייה לפסיביות ואף לחוסר מעש כדרך לשרוד בשלטון ולהתמודד עם המשברים שלמולם ניצב. התנהלותו של חאפז אל-אסד התאפיינה אפוא באותן שנים, וגם לאחריהן, ברצף של מהלכים טקטיים שהעידו לא פעם על תחכום וערמומיות, אך לא חברו לכלל אסטרטגיה כוללת. התנהלותו זו של אסד כונתה בדמשק "התנגדות סבילה" (מומאנעה) להבדיל מ"התנגדות פעילה" (מוקאוןמה). בכך היה כדי לבטא הכרה סורית ביחסי הכוחות השוררים בין ישראל לבין סוריה; היינו, הכרה ביתרון הצבאי של ישראל על פני הסורים וממילא רתיעה מלהיגרר לעימות כולל עימה. בה בעת ביטאה מדיניות זו את נחישותה של סוריה שלא לוותר ולגלות מתינות וגמישות מדינית, אלא לעמוד איתן ולהתעקש על עמדות ועקרונות, להחזיק מעמד בכל מחיר (צומוד), ולהושיט סיוע למאבק בישראל - מאבק של התנגדות פעילה

57 ריאיון פטריק סיל.

58 ראו: שמעון שמיר, **מצרים בהנהגת סאדאת: הביקוש אחר אוריינטציה חדשה**, דביר, 1978.

שניהלו ארגוני הטרור הפלסטיניים ולימים גם חזבאללה על אדמת לבנון או בגדה המערבית וברצועת עזה.⁵⁹

ניתן לטעון כי מלכתחילה העניק אסד עדיפות להבטחת שלטונו מבית, וכי מטרה זו קדמה להחזרת הגולן. לכך הוא רמז לימים, כשהסביר כי יכול היה להצטרף לסאדאת בביקורו בירושלים ולקבל לידיה בחזרה את רמת הגולן, אבל המחיר שהיה נדרש לשלם בשל כך - ובמשתמע, ביקורת מבית עד כדי סכנה ליציבות משטרו - הם שהניעו אותו להתמיד בדרכו, דרך המאבק בישראל.⁶⁰ אחרי הכול אסד היה בן לעדת מיעוט, העדה העלווית, במדינה שנותרה מפולגת ומשוסעת על בסיס דתי, עדתי ומעמדי, גם אם לפרקים נראה היה כי שלטונו במדינה יציב ואף איתן. וכך, בשעה שסאדאת חש בטוח בעצמו ובזהותו המצרית, וממילא ראה עצמו כמי שראוי ומסוגל לדבר בשמה של מצרים, נעדר אסד תחושת ביטחון כזו. יש להודות, עם זאת, כי בניגוד לסאדאת ואגב גם בניגוד ליצחק רבין, העתידים לשלם בחייהם על אומץ הלב שגילו בחתירה לשלום, נותר אסד יושב בביטחה על כסאו עד למותו; הגם שאת מחיר שרידותו על כיסאו עתידים היו לשלם בני עמו.

טנקי T62 הרוסים בעמק הבכא, 13 באוקטובר 1973 (צלם: האריס איתן; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית).

59 ראו: אייל זיסר, "סוריה נוכח האתגר הישראלי, בין התנגדות סבילה (מומאנעה) להתנגדות פעילה (מקאוומה)", **עדכן אסטרטגי**, כרך 12, מס' 1, מאי 2009, עמ' 67-79. עוד על אודות חאפז אל-אסד ראו: אייל זיסר, **סוריה של אסד על פרשת דרכים**, הקיבוץ המאוחד, 1999, עמ' 26-54.

60 **ריאיון פטריק סיל.**

בניגוד למצרים, כשלה סוריה של אסד במינוף המלחמה להישגים מדיניים, והעדיפה להמשיך ולדבוק בדרך המאבק בישראל. בשנים שלאחר מלחמת יום הכיפורים נקלעה סוריה לשורה של משברים מבית ומחוץ. בשנים 1976-1982 התנהל במדינה מרד שהובילו "האחים המוסלמים", ואשר הציב איום על יציבותו של משטר הבעת' בדמשק. בלבנון שקעה סוריה בביצה טובענית, לאחר שהתערבה במלחמת האזרחים שפרצה במדינה בשנת 1975 ושיגרה כוחות צבא אל אדמתה. דומה כי אסד העניק עדיפות לסוגיה הלבנונית הן משום שחשש כי לבנון עלולה להפוך למקור של איום על ביטחונה של סוריה, אבל גם משום שסבר כי המלחמה בלבנון עשויה לאפשר לו לקדם אינטרסים סוריים חיוניים במדינה זו ואף להפוך אותה לנתונה תחת הגמוניה סורית.

לבסוף, במאוס 1979 חתמו ירושלים וקהיר על הסכם שלום שהותיר את סוריה לבדה בחזית העימות עם ישראל. מלחמת איראן-עיראק שפרצה בספטמבר 1980 - ובה תמכה דמשק דווקא במשטר האייתולות בטהראן - החלישה אף היא את סוריה, שכן נשלל ממנה העומק האסטרטגי שעשויה הייתה עיראק להעניק לה במקרה של עימות מחודש עם ישראל. בנוסף, פגעה תמיכתה באירן ביחסיה עם מדינות המפרץ, שלא הסתירו את זעמן על דמשק.

ישראל מיהרה לנצל את קשייה של סוריה - מבית ומחוץ - כדי לקדם אינטרסים מדיניים וביטחוניים על חשבונה. בדצמבר 1981 הוחל החוק הישראלי על רמת הגולן, וביוני 1982 יצאה למלחמת שלום הגליל במטרה להוציא את יישובי הצפון מטווח האש של ארגוני המחבלים הפלסטיניים, ולצד זאת גם כדי לדחוק את רגליה של סוריה ממדינה זו ולכונן בה סדר חדש - ממשל לבנוני לרצונה של ישראל שיחתום עמה על הסכם שלום. בקרבות בלבנון נחלו הסורים תבוסה צבאית, וסוללות טילי הקרקע-אוויר שהציבו בבקעת הלבנון שנה קודם לכן הותקפו והושמדו בידי חיל האוויר הישראלי. עם זאת, מאזנו הכולל של הצבא הסורי במלחמה זו לא היה שלילי, שכן כוחות השריון והקומנדו הסוריים הסבו אבדות לכוחות הישראליים, ובכל מקרה בידי הסורים עלה להשיב לעצמם בתוך זמן לא רב את השליטה בלבנון.⁶¹

61 על נקודת המבט הסורית ראו: מוצטפא טלאס, הפלישה הישראלית ללבנון, מערכות, 1988.

מלחמת שלום הגליל המחישה לאסד את המפנה האסטרטגי שחולל באזור הסכם השלום הישראלי-מצרי. הסכם זה הביא לציאתה של מצרים ממעגל העימות עם ישראל והותיר את סוריה בודדה במערכה. בעקבות המלחמה אימץ אסד מדיניות של "איזון אסטרטגי" למול ישראל, שנועדה להקנות לדמשק יכולת להתמודד לבדה למול ישראל, לבלום אותה ובהמשך הדרך אף להכריע אותה.⁶² אלא שתפיסה זו הייתה מעבר למידותיה של סוריה והובילה באמצע שנות השמונים לקריסת כלכלתה. מאוחר יותר, בראשית שנות התשעים, התמוטטה ברית המועצות, בעלת הברית החשובה של דמשק שעל תמיכתה המדינית, הכלכלית והצבאית נסמכה מלכתחילה השאיפה לכוון איזון אסטרטגי עם ישראל.⁶³

סוריה נאלצה אפוא, באיחור של שני עשורים, ללכת בדרכה של מצרים ולעלות על דרך השלום, דרך של משא ומתן עם ישראל, אותו ניהלה אגב בדיוק כפי שניהלה את מלחמת יום הכיפורים - בלא חזון, ללא ראייה ארוכת טווח ובלא נכונות או יכולת לגלות מתינות וגמישות. ומעל לכול, המשטר הסורי הוסיף להעניק עדיפות לשיקולים שעניינם ביטחון המשטר והבטחת שרידותו. יש לציין כי גם ישראל התקשתה לגלות גמישות ונכונות לוותירות שהיו עשויים לקדם את המשא ומתן בין שתי המדינות. אין פלא כי שיחות השלום בין סוריה לבין ישראל, שהתמשכו לאורך כשני עשורים, הסתיימו במבוי סתום ובלא כל תוצאות.⁶⁴

סוריה נותרה אפוא מקובעת בקיפאונה עד שפרצה בה מלחמת אזרחים עקובה מדם, שהתבררה עד מהרה כהרת אסון למדינה ולתושביה.

מה יכולה מלחמת אזרחים זו ללמד אותנו על מקומו של הסכסוך עם ישראל בחשיבה ובשיח הציבורי בסוריה של ימינו, וממילא גם על זיכרון מלחמת יום הכיפורים בקרב הסורים?

חזרנו וציינו לעיל כי שאלת הסכסוך עם ישראל נתפסה כסוגיה מרכזית על סדר יומה של הציבוריות הסורית, ודאי בשנות החמישים, השישים והשבעים. מרכזיות זו הטילה צל וממילא גם אילוץ על כל משטר ששלט בדמשק מאז קיבלה מדינה זו את עצמאותה.

62 ראו: משה מעוז, **אסד, הספינקס של דמשק**, דביר, 1988, עמ' 43-51, 172-195.

63 עוד על תפיסת האיזון האסטרטגי למול ישראל ראו: עמוס גלבע, "תפיסת הביטחון הלאומי", בתוך: אבנר יניב, משה מעוז ואבי קובר (עורכים), **סוריה וביטחון ישראל**, עמ' 143-152.

64 עוד ראו: איתמר רבינוביץ, **סוף השלום: ישראל וסוריה, 1992-1996**, ידיעות אחרונות, 1998.

משטרו של חאפז אל-אסד השכיל לעשות שימוש בשאלה זו כאמצעי להסיח את דעת הקהל הסורית מן המצוקות ומן הקשיים מבית שבהם הייתה סוריה נתונה. הוא אף הפך את המאבק בישראל לאחד ממקורות הלגיטימציה שלו בהציגו את עצמו ולמעשה אף את תכלית קיומו - לשמש חומת מגן בצורה של הערביות למול אויביה וחלוץ במאבק בישראל ובציונות. אלא שכל אלה עתידים היו להשתנות במהלך השנים, כפי שעתיד היה ללמוד על בשרו בשאר אל-אסד, בנו ויורשו של חאפז אל-אסד.

בשלהי ינואר 2011, ימים אחדים בטרם נפל שלטונו של חוסני מובארק במצרים בגל מהפכות "האביב הערבי" ששטף אז את העולם הערבי כולו, העניק בשאר אל-אסד ריאיון לעיתון האמריקאי "וול סטריט ג'ורנל", ובו הרגיע את מראייניו המודאגים: "סוריה איננה מצרים" והסביר: כי "אף שאנו סובלים מבעיות קשות הרבה יותר ממדינות אחרות, הרי אצלנו שוררת יציבות. זאת משום אנו קשובים יותר לבני עמנו וקרובים יותר לעמדות ולתפיסות שבהן הם מחזיקים. [...] מצרים קיבלה סיוע מארצות הברית ואילו אנו נותרנו בלא כלום ובבידוד בין-לאומי, ובכל זאת אצלנו האנשים לא יצאו לרחובות כדי להפגין. הרי העניין שמוציא אנשים לרחובות אינו הדרישה לרפורמות או בעיות כלכליות, אלא האמונה האידאולוגית שלהם".⁶⁵

אלא שבמארס 2011 אחזה האש ברחבי המדינה, ועד מהרה הפכה מחאתם של איכרים רעבים - ללחם אך גם לכבוד ולחירות - באזורי הכפר והפריפריה להתקוממות עממית, ובסופו של דבר למלחמת אזרחים מדממת. בדיעבד התברר, כי בשאר אל-אסד צדק בהסבירו כי סוריה שונה ממצרים או מתוניסיה בהיותה מדינה רבת פנים ובעיקר רבת עדות. אכן, הודות לתמיכתם של מגזרים שונים בקרב האוכלוסייה הסורית, בעיקר מקרב בני עדות המיעוטים בהנהגת העלווים, עלה בידי המשטר הסורי לשרוד בשלטון. עם זאת, בשאר אל-אסד טעה בהניחו כי עמדותיו המדיניות של משטרו בשאלת הסכסוך עם ישראל וחברותו בציר ההתנגדות יקנו לו חסינות. התברר לו כי הסכסוך עם ישראל חדל להיות סוגיה מרכזית ומכרעת בסדר יומו של הרחוב הערבי או הרחוב הסורי, ולפיכך אין בו כדי להקנות לגיטימציה או אף חסינות למשטר הבעת' הסורי כבעבר. בשאר אל-

65 Wall Street Journal, 30 בינואר 2011,

<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894>

אסד עצמו התלונן על כך בפגישה עם אנשי תקשורת מלבנון שהתקיימה אגב ערב יום השנה ה־38 למלחמת יום הכיפורים, אירוע אותו מקפיד המשטר הסורי להוסיף ולציין בכלי התקשורת הנתונים למרותו, הגם שנראה כי אירוע זה מדבר כיום פחות ופחות לליבם של אזרחי סוריה. לאורחיו מלבנון הזכיר בשאר כי: "ניקולא סרקוזי נשיא צרפת, הזכיר בסיפוק כי מה שמשך את תשומת לבו בהפגנות בעולם הערבי הייתה העובדה שהצעירים הערבים קוראים לחירות אך נמנעים מלקרוא להילחם בישראל".⁶⁶

סיכום

פעמיים יצאה סוריה למערכה כדי להשיב לידיה את רמת הגולן. בפעם הראשונה היה זה באוקטובר 1973, עת יזמה יחד עם מצרים מתקפה צבאית שנועדה לכבוש בכוח הזרוע את הגולן. הפעם השנייה הייתה במהלך שנות התשעים בואכה העשור הראשון של שנות האלפיים, עת יצאה למאבק מדיני וניהלה משא ומתן לשלום עם ישראל שנועד להשיב לידיה את רמת הגולן במסגרת הסכם שלום עליו עתידות היו לחתום שתי המדינות.

אלא שבשתי הפעמים נחלה סוריה כישלון חרוץ. במלחמת יום הכיפורים היא הטילה את יתרה על מתקפה צבאית, אלא שזו לא השיגה את מטרתה שנותרה מעבר ליכולותיה, ובניגוד למצרים לא השכילה לשלב את המהלך הצבאי עם מהלך מדיני, שילוב שהיה עשוי להבטיח את השבת הגולן לידיה.

ואילו במהלך המשא ומתן לשלום שניהלה עם ישראל גילתה דמשק הססנות ואף פסיביות, ולא הייתה נכונה לשלם את מחיר הגולן - שלום מלא עם ישראל. זאת, בשל היעדרו של חזון של שלום ובעצם - היעדר חזון שעניינו "סוריה של העתיד". היא העדיפה אפוא שלא לחרוג מן התלם ולדבוק במדיניותה רבת השנים, מדיניות מקובעת, נטולת חזון, שהבטיחה אמנם את הישרדותו של המשטר בדמשק אך הותירה את המדינה קפואה במקומה.

וכך, ככל שנקף הזמן התקבע זיכרון מלחמת יום הכיפורים כסיפור של כישלון ושל החמצה, מלחמה שלא חוללה מפנה בסוריה, מבית ומחוץ. בסיכומו של דבר היא תיזכר כמלחמה שהובילה את סוריה לשום מקום ואף הרחיקה אותה מיעדה - השבת הגולן לידיה ועלייה על דרך חדשה.

66 ראו: אל־ספיר (ביירות), 5 באוקטובר 2011, עמ' 5-6.